

HOOFDSTUK 5

HET ANARCHISME IN BELGIE CIRCA 1890-1910 (1)

Ondanks alle ideologische vaagheid, die vrij kenmerkend was voor de Belgische 'internationalisten', was het toch zo dat de Belgische federatie en zeker haar afgevaardigden op de congressen van de Internationale (met als hoogtepunt dat van 1872 in

- (1) Zoals reeds aangeduid is de anarchistische beweging in België tot nu toe weinig of niet bestudeerd; voor de periode van de 1e Internationale is er de onuitgegeven thesis van M. OUKHOW, César de Paepe en de evolutie van anarchisme tot reformisme, Brussel, 1973; en daarop voortbouwend een aantal artikels van dezelfde auteur, zo o.a. ID., Het anarchisme in België, - F. BOENDERS e.a., o.c., p. 141-168; vermelden wij voor dezelfde periode ook nog D. DE WEERDT, De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872-1880, Antwerpen, 1972; over de verdere Belgische beweging verschenen twee theses: A. SCHANER, Contribution à l'histoire du mouvement anarchiste en Belgique de 1880 à 1894, onuitgegeven licentiaatsthesis, Brussel, 1965 en J. LOUIS, Histoire du mouvement anarchiste liégeois (1887-1914), onuitgegeven licentiaatsthesis, Liège, 1975; vermelden wij tenslotte de passages uit M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, dl. II, p. 107-124, 126-134, 206-227, 267-270; ID., Histoire de l'anarchie, p. 214-216; ID., Bibliographie de l'anarchie, p. 113-117; evenals uit het onuitgegeven manuscript van de hand van Nettlau dat een verlengstuk moest worden van zijn Geschichte: ID., Geschichte der anarchie, onuitgegeven manuscript, I.I.S.G., p. 232-245; het betreffende hoofdstuk biedt nogal wat materiaal, maar is anderzijds weinig synthetisch; door C. Oukhow is de studie ter voorbereiding van een doctoraatsthesis Geschiedenis van het anarchisme in België tijdens de tweede helft van de 19e eeuw reeds geruime tijd aangevat, doch nog niet aan haar ultieme voltooiing toe; het Belgisch anarchisme wordt door C. Oukhow vrij "flou" geacht, het had geen figuren, zeker niet voor de komst van Reclus, die enige 'autoriteit' uitstraalden i.t.m. Nederland bijvoorbeeld, de bestaande groepen hadden weinig contacten met elkaar; de beweging leek soms meer een amalgaam van allerlei anarchistische strekkingen die naast elkaar leefden; in dit hoofdstuk spitsen wij onze aandacht vooral toe op de vrij belangrijke (en bestudeerde!) beweging in het Luikse rond de eeuwwisseling (Luik stond toen aan de spits van de beweging), evenals op de anarchistische uitstraling, vooral te Brussel, die uitging van het blad la Société nouvelle en van de figuur van E. Reclus, wiens komst de oprichting van de Université nouvelle zou bewerkstelligen en onder wiens volgelingen ondermeer de Van Nu en Straks-er en medewerker aan Ontwaking J. Mesnil een niet geringe plaats innam; tot slot geven wij nog een vlugge doorsnede van het Vlaamse anarchisme (vooral van zijn pers) rond 1900.

Den Haag) in meerderheid proudhoniaans-federalistische, later ook en wellicht vooral anti-autoritair collectivistische, kortom anarchistische standpunten innamen en in ieder geval, indien niet de opheffing van de algemene raad te London, dan toch een beperking van haar bevoegdheden beoogden. De Belgische afvaardiging op het Haagse congres, dat tot de royerering van Bakoenin besloot, stond dan ook in het anti-autoritaire minderheidskamp.

Dit anti-autoritair image van de Belgische Internationale was echter in de eerste plaats het werk van de Waalse groepen (Verviers, Luik, enz.). Na 1872 zou de Belgische federatie overigens stilaan afbrokkelen. Waalse anarchistische groepen die ook de afbraak van de Belgische algemene raad wensten, kregen de overhand op gematigden als C. de Paepe. Het Gentse algemeen socialistisch congres in 1877, dat juist na het congres van de anti-autoritaire Internationale te Verviers kwam en een mislukte poging was van de steeds meer sociaal-democratisch evoluerende de Paepe om de Belgische socialistische familie terug bij elkaar te brengen, betekende het definitieve breekpunt voor wat overbleef van de Belgische federatie. Als gevolg van het Gentse congres werd de Vlaamsche socialistische Partij opgericht en de teeloorgang van de Belgische federatie bezorgde de Internationale van St-Imiers, toen reeds in een vergaand sukkelstraatje verzeild, de doodsteek : het negende congres van Verviers was meteen het laatste.

Veralgemeenend kunnen wij voor het einde van de jaren zeventig, de jaren tachtig spreken van een meer sociaal-democratisch gericht Vlaanderen en eerder anarchistisch gericht Wallonië. Vlaanderen en de streek rond Brussel bleken alieszins vlugger geneigd tot het oprichten van partijen naar sociaal-democratisch model, getuige daarvan de Vlaamsche Socialistische Partij (1877), de Parti Socialiste Brabançon (1877), beider samensmelting in 1879 in de Belgische Socialistische Partij, de oprichting in 1885 tenslotte van de Belgische Werkliedenpartij. In Wallonië daarentegen hielden anarchistische kernen als Verviers, Luik en andere vrij lang stand; de B.W.P. moest er meer weerstand opruimen dan in Vlaanderen, maar kende ook daar uiteindelijk ruim succes. Met Wallonië kende ook Brussel een niet onaanzienlijke anarchistische inplanting. De stad zou in die tijd overigens fungeren als centrum

van de franstalige Belgische anarchisten, maar ook van enige nederlandstalige activiteit met ondermeer De Opstand (1885-1886), dat oorspronkelijk te Antwerpen verscheen (1881-1882) en later ook te Gent werd uitgegeven (1887). In ieder geval kon men hoegenaamd niet spreken van een grote en stevige Belgische beweging, het gold hooguit een verzameling van een aantal losse groepen, die vooral te situeren waren in het franstalig landsgedeelte en die zeker niet konden optornen tegen de steeds sterker wordende B.W.P.. Voor de anarchistische beweging, die zich zelf wezenlijk een oppositierol had toegedacht ten aanzien van de reformistische B.W.P. met haar parlementair socialisme, betekende het algemeen meervoudig stemrecht, dat in 1893 werd verworven, wellicht het begin van het einde, voor de B.W.P. daarentegen een ontegensprekelijk succes. (1)

A. HET LUIKSE ANARCHISME EN ENKELE POGINGEN TOT NATIONALE ORGANISATIE

Ofschoon tijdens de jaren negentig en volgende in franstalig België de nodige libertaire publicaties bleven verschijnen, maakte de beweging na de stakingen van 1893 een ontegensprekelijk dieptepunt mee. Rond de eeuwwende kende het Belgisch anarchisme evenwel een ernstige heropleving, niet in het minst te Luik, waar de plaatselijke militanten bijzonder actief waren. Luik werkte zich in die periode ten andere op tot het onbetwistbaar

(1) D. DE WEERDT, o.c., p. 19-74, 81-108; ID., De moeizame op-richting van de B.W.P. 1876-1885, - J. DHONDT e.a., Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, Antwerpen, 1960, p. 309-312; J. DHONDT, De socialistische beweging 1856-1875, - ID., e.a., o.c., p. 238-246; J. LOUIS, o.c., p. 1-5; M. NETTLAU, o.c., p. 115; ID., Geschiede der Anarchie, dl. II, p. 107-124, 126-134, 206-227, 267-270; ID., Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 233-234; 236; C. OUKHOW, Documents relatifs à l'histoire de la première internationale en Wallonie, (I.C.H.G. Bijdragen, Nr 47), Leuven-Paris, 1967, p. VII, IX-X, XIV, XLVI-L; M. OUKHOW, art.cit., p. 164-168; A. SCHANER, o.c., p. 8-11; 12-58, 90, 127-129, 182-183; i.v.m. de internationale in het algemeen, cfr. supra, p. 17-19.

centrum van de toenmalige Belgische beweging, zoals Brussel en Verviers dat geweest waren tijdens de vorige decennia. Het loont de moeite aan de hand van dit Luikse anarchisme de betekenis van de toenmalige Belgische libertaire beweging te schatten. (1).

Het Luikse anarchisme grosso modo valt uiteen in twee grote fasen. De eerste gaat van 1887 tot circa 1900 en kan de periode van het terrorisme genoemd worden, overigens een tijd van inzinking. Deze periode met als uitschieters de bomaanslagen van de jaren 1892 en 1894 verliep blijkbaar vrij gelijktijdig met de desbetreffende periode in Frankrijk. (2) Homogeen kan deze terroristische episode niet genoemd worden. De aanslagenreeksen verschilden soms erg van piekjaar tot piekjaar naar de aard van de aanslagen, de sociale, geografische en ideologische afkomst van de daders, de reacties van de publieke opinie, enz. De aanslagen waren in globo zeker niet het monopolie van anarchisten, laat staan van Luikse anarchisten. Een georganiseerde beweging stak er alleszins niet achter. Grotendeels wel het werk van Luikse anarchisten, voornamelijk arbeiders, waren de onbloedige of propagandistische aanslagen van 1892, met de bedoeling de bevolking te doen opschrikken. Het geval Moineau kreeg in dat verband de nodige bekendheid. (3) De aanslagen hebben anders geen positief effect gehad wat betreft het impact van de anarchistische beweging op de bevolking. Het tegendeel is waar; als de beweging zeker voor 1900 geen respons vond was dit ondermeer

---

(1) J. LOUIS, o.c., p. 1; M. NETTLAU, o.c., p. 236; ID., Histoire de l'anarchie, p. 216.

(2) Inzake de bomaanslagen in Frankrijk, cfr. supra, p. 24 e.v.

(3) J. Moineau (1860 - ?), van kleinburgerlijke afkomst; leerling aan de militaire school; verliet deze in 1886 "om niet op het volk te moeten schieten"; evolueerde van republikein, over collectivist tot anarchist; ondernam kolonisatiepoging in Brazilië; bij zijn terugkomst o.a. handelsreiziger en boekhouder; geregeld spreker op meetings, lid van de communistische groep van Luik; in 1892 pleegde hij een bomaanslag met louter stoffelijke schade; van 1892 tot 1901 gevangen te Leuven, later libertair boekhandelaar; geen grote rol als organisator of theoreticus, vooral belangrijk als martelaar die op een grote sympathie van het volk kon rekenen; kwam ondanks zijn veroordeling tot 25 jaar dwangarbeid, reeds in 1901 (na een vrij krachtige amnestiebeweging) vrij; J. LOUIS, o.c., p. 13-15; 129; M. NETTLAU, Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 235.

te wijten aan het terrorisme. De B.W.P. kon er de vruchten van plukken. (1)

Na 1900 tapte de beweging echter uit een ander dan het kruitvatje. Het terrorisme bleek, net als in Frankrijk, afgedaan te hebben, met als bloedige uitzondering het jaar 1904, dat echter zeker niet het werk van Luikse anarchisten was en door deze overigens 'betreurd' werd. (2) De Luikse beweging had nu trouwens in tegenstelling met de periode voor 1900 andere middelen om van zich te laten horen, niet in het minst hun periodieke pers.

Waar het Brussels nationaal congres van 1897 op een fiasco uitdraaide, luidde het Luikse equivalent van het volgende jaar een hernieuwing van het anarchistisch activisme in België in, waarbij Luik zich steeds meer als centrum van de beweging ging opdringen. Belangrijk was dat ook hier zoals in Frankrijk, getuige daarvan het nationaal congres van 1902, evenals verschillende regionale congressen, geopteerd werd voor een heroriëntering naar het syndicalisme toe. De propaganda van de daad zoals voorheen opgevat kon steeds minder bekoren. Bovendien werden ernstige pogingen ondernomen om tot enige vorm van organisatie, federatie op regionaal en nationaal niveau te komen. Op dat gebied - het enige weliswaar - waren de Belgen, wellicht zelfs creatiever dan hun Franse collega's. Zo werd onder impuls van de Luikenaar G. Thonar (3), die vrij actief was op organisatorisch vlak, in 1905 de Groupement communiste libertaire met secties in Brussel, Luik, Charlerloi, Mechelen, Gent, Antwerpen, Namen,

(1) J. LOUIS, o.c., p. 135-175.

(2) ID., o.c., p. 167-172.

(3) G. Thonar (1876 - ?), pseudoniem van Georges Debehogne, Belgisch libertair journalist, redenaar en organisator, drukker; van kleinburgerlijke afkomst, was eerst socialist, had na zijn terugkomst uit Frankrijk van 1896 tot 1903 een stijgende invloed binnen de beweging; medewerker, later ook coördinator van Le Réveil des Travailleurs; richtte in 1903 L'Insurgé op; intense, maar tevergeefse pogingen om tot nationale en internationale liber-taire organisatie te komen; lag mede aan de basis van Amsterdam 1907; niet altijd even gelukkig Belgisch vertegenwoordiger op internationale congressen; stelde zich aan als de Belgische paus van het anarchisme, zoals Grave dat was voor Frankrijk, met gelijkaardige puur libertair-communistische reserves t.a.v. het revolutionair syndicalisme; identieke vijandigheid t.a.v. illegalisme en individualisme; liet na 1908 nog weinig van zich horen; na de eerste wereldoorlog wending naar het communisme; J. LOUIS, o.c., p. 15-18.

Verviers, enz. opgericht. Deze federatie was het die mede aan de basis lag - organisatorisch, niet inhoudelijk - van het internationaal anarchistisch congres in 1907 te Amsterdam. Dit congres lukte er evenwel niet in tot een valabele internationale organisatie te komen en nog in hetzelfde jaar werd de G.C.L. ontbonden. De Belgen waren ook organisatorisch actief bij de voorbereiding van het internationaal ~~anarchistisch~~ militaristisch congres van 1904, eveneens te Amsterdam. Na 1907 was er echter ~~niet~~ geen sprake meer van congressen. (1)

Zoals gezegd vervulde de Luikse beweging een belangrijke rol in deze 'renouveau'. Tijdens de periode 1900-1908 werd in het Luikse door een relatief kleine groep, voornamelijk arbeiders, enorme propagandistische inspanningen geleverd. Een groot aandeel daarin had de, voordien omzeggens onbestaande pers, die zich niet alleen in Luik, maar in heel Wallonië stevig herpakte. Vermelden wij als belangrijkste Luikse bladen naast de vele andere Le Réveil des Travailleurs (1900-1903), dat uitgroeide tot een weekblad en het door G. Thonar opgerichte L'Insurgé (1903-1908). Eerstgenoemd blad had op een bepaald ogenblik ongeveer 1200 abonneementen, de maximumoplage bedroeg 2500 exemplaren, wat niet weinig was. (2) Kwalitatief was deze pers echter geen hoogvlieger en beperkte zich eigenlijk tot een tamelijk slaafse navolging van de Franse pers in het bijzonder van Les Temps Nouveaux. Na 1908 kwam men niet meer tot een continu verschijnende pers. (3)

De pers was veruit het voornaamste propagandamiddel. Daarnaast deed men ook een beroep op conferenties, brochures, affiches, manifesten, enz., kortom de gebruikelijke propagandamiddelen zoals die ook in Frankrijk gebruikt werden. (4)

- (1) ID., o.c., p. 35-46; A. MOMMEN, Het Belgisch socialisme: Ontstaan, ontwikkeling en betekenis van het reformisme in de Belgische arbeidersbeweging (1880-1914), onuitgegeven doctoraatsthesis, dl. III: De triomf van het opportunisme en het reformisme 1899-1914. Brussel, 1976, p. 123; M. NETTLAU, o.c., p. 243-245; A. SCHANER, o.c., p. 184; voor wat de twee Amsterdamse congressen betreft, cfr. supra, p. 52, 67, 79, 83.
- (2) Vergelijk met de Franse pers, cfr. supra, p. 57-68.
- (3) J. LOUIS, o.c., p. 69-89; M. NETTLAU, o.c., p. 236-247; ID., Histoire de l'anarchie, p. 216; ID., Bibliographie de l'anarchie, p. 114.
- (4) J. LOUIS, o.c., p. 69-103.

Tegen de eeuwwisseling werd dus ook in België en zeker te Luik de bom in de kast opgeborgen en gekozen voor de infiltratie in de vakbonden, waarin de Luikse anarchisten een uitstekende voedingsbodem voor hun propaganda en zelfs, volgens de zuiverste revolutionair-syndicalistische principes, en dus tegen de zuivere anarchistische lijn in, de embryo's van de toekomstige maatschappij zagen. Slechts een kleine minderheid onder wie Max Borgueil⁽¹⁾ stond totaal vijandig ten aanzien van de wending naar het syndicalisme, omdat dit de individuele zelfstandigheid zou te niet doen. De meerderheid die de koersverandering wel onderschreef, was echter ook verdeeld. Een groep beoogde de oprichting van een van elke politieke partij onafhankelijke nationale federatie van syndicaten, een Belgische C.G.T. dus, maar veruit de grootste groep was voorstander van de volledige autonomie van de syndicaten, omdat zij meenden dat het "centralisme" de directe actie grondig zou schenden. Pas in 1913, veel te laat met andere woorden, werd een libertaire syndicale federatie als tegengewicht voor de sociaal-democratische vakbonden opgericht. Bovendien ging bij de Luikse libertairen de orthodoxe anarchistische lijn het steeds meer halen op de revolutionair-syndicalistische. Er was de vrees voor opslorping in plaats van infiltratie, de verdwijning van de klassen werd belangrijker geacht dan de klassenstrijd. Er was niet enkel een economische, maar ook een intellectuele en morele revolutie van doen; was de gedachte overigens niet meer van belang dan de actie? Steeds minder ging men dan ook het syndicaat als de spil van de beweging zien: het syndicaat was slechts één van de mogelijke overgangsmiddelen, die niet eens altijd efficiënt en/of belangrijk was. Als men dan toch verder deelnam aan de syndicale beweging, dan was dit naar het einde toe nog bijna uitsluitend in functie van de aanhang. Het Luikse anarchisme heeft trouwens niet zoveel invloed gehad op de vakbeweging, het omgekeerde was veeleer het geval, zeker na het weg-

---

(1) M. Borgueil (1877-1932), pseudoniem van G. Rens, Belgisch dichter en romancier, schreef libertaire artikels en brochures, zo o.a. L'heureuse anarchie, Liège, 1901; E. DE SEYN, Dictionnaire biographique des sciences, des lettres et des arts en Belgique, Brussel, dl. II, p. 859.

vallen van de G.C.L., wat zich ondermeer uitte in een toenemend pragmatisme. Wel kunnen wij stellen dat tot 1914 het revolutionair syndicalisme te Luik echt niet de zwakkere was van het sociaal-democratisch syndicalisme. Daarna echter maakte de ééngemaakte sterke socialistische vakbeweging onder de hoede van de B.W.P. een onstuitbare opgang. De Belgische anarchisten waren al bij al veel te laat op de syndicale kar gesprongen. (1)

De Luikse anarchisten stonden niet alleen met getrokken messen tegenover de sociaal-democratische vakorganisaties, niet minder groot was de vijandschap ten aanzien van de politieke organisatie van die sociaal-democraten of socialisten in België zijnde de B.W.P.. Traditioneel werd door de Luikse beweging, waartoe verschillende ex-B.W.P.-ers behoorden, dan ook heel wat kruis verschoten in de richting van de sociaal-democraten en hun parlementarisme, wat trouwens in 1907 leidde tot de uitsluiting uit al wat socialistisch was. De anarchistische verwijten waren van de gebruikelijke soort : de sociaal-democratie deed een beroep op de staat wat een negatie inhield van de vrijheid, het parlementarisme was de politieke uitdrukking van het kapitalisme, het maakte elkeen tot een verrader, het algemeen stemrecht diende om de arbeiders in slaap te wiegen en de klassentegstellingen te verzachten. Stakingen voor algemeen stemrecht werden enkel goed bevonden voor zover daar een potentiële revolutie in zat. Acties - met weinig resultaat overigens, wat soms leidde tot misprijzen voor de massa - voor onthouding bij de verkiezingen waren daar een logische uitloper van. (2)

Traditioneel ook waren de andere hoofdthematieken van de Luikse propaganda : antimilitarisme, antigodsdienstige propaganda (met respect voor de christen-anarchisten, hoewel deze te Luik zelf geen aanhang hadden), antikapitalisme (met vooral aandacht voor de gevolgen van het economisch stelsel zoals de werkloosheid, maar met weinig inzicht in de fundamentele mechanismen), anti-etatisme, antikolonialisme, feminisme, ... (3) De oplossing was

(1) J. LOUIS, o.c., p. 47-51; A. MOMMEN, o.c., dl. III, p. 66-67, 122-129, 194-200.

(2) ID., o.c., dl. III, p. 65-66; J. LOUIS, o.c., p. 52-68, 111-114, 122-124.

(3) ID., o.c., p. 106-114, 117.

uiteraard de anarchie, die in Luik van de communistische soort was. Naïef optimistisch en zelfs mechanistisch werd vooral de triomf van de "Idee" belangrijk geacht, meer dan de libertair als individu. Al bij al ook hier een weinig originele overname. (1)

Specifieke strijdvormen waren voor de Luikse libertairen de opvoeding, de reeds vermelde onthouding bij verkiezingen, de staking, de sabotage en niet te vergeten de revolutie. De opvoeding moest door kennismaking met cultuur en de "nieuwe moraal" leiden tot bewustwording, die een essentiële schakel was in het libertair ontvoogdingsstreven. In het bijzonder kon dit binnen het onderwijs. Te verkiezen boven de "autoritaire geest" van het openbaar verplicht, gratis lekenonderwijs was de zondagsschool (van vrijdenkersverenigingen bijvoorbeeld), de instituten verbonden aan de Université nouvelle en vooral de libertaire school, die echter bij gebrek aan fondsen in het theoretisch stadium bleef steken. Voor volwassenen waren er de (libertaire) pers en de studiekringen. Tot de culturele bagage behoorden sociologie, apologetische geschiedenis, vrije kunst, esperanto, enz... De "nieuwe moraal" ter vervanging van de oude, die geen andere bedoeling had dan privileges te handhaven, kende geen goed of kwaad, wel verantwoordelijkheid, liefde en broederlijkheid. Op sexueel vlak pleitte de "nieuwe moraal" voor het vrije huwelijk, sexuele opvoeding, neo-malthusianisme. (2)

Vermelden wij hier misschien dat ofschoon de Luikenaars financiële steun gaven aan de kolonies, die het bewijs moesten leveren dat de anarchie helemaal geen utopie was, zij zelf niet overgingen tot eigen initiatieven in die richting en dat zij daartoe ook niet aanmoedigden. Met name wezen zij op de grote mate van isolement van de kolonies - in hoeverre vormden zij dan nog enige vorm van propaganda van de daad ? -, evenals op de bijna onoverkomelijke hinderpaal van de omringende vijandige wereld. Initiatieven op dat vlak werden eerder in Brusselse kringen genomen. De kolonie van Bosvoorde bijvoorbeeld, die echter alles behalve een succes werd - ze bestond uit louter arbeiders die

---

(1) ID., o.c., p. 114-117.

(2) ID., o.c., p. 118-121.

gespeend waren van elke agrarische ervaring -, wees in de richting van het gelijk van de Luikenaars. (1)

De staking moest uiteraard algemeen, liefst internationaal zijn, zonder leiders gebeuren en bovenal een revolutionair doel hebben, met name het tot stand brengen van het communisme, hoewel men in praktijk ook aan kleinere stakingen, soms met succes, ging deelnemen. De anarchistische pers publiceerde uitvoerig over de lopende stakingen en steunlijsten werden regelmatig geopend. Sabotage was dan weer individuele revolte : treuzelen bij het werk, machines onklaar maken, enz... Eenmaal de staking uitgebarsten, kwam het er op aan de hele boel te desorganiseren, het privé-bezit te bezetten, want uiteindelijk was de staking niets anders dan de voorbereiding van de revolutie, die - en hier werden zij bepaald marxistisch! - zou komen als de concentratie van het kapitaal en daarmee samenhangend de verpaupering maximaal zouden geworden zijn. De revolutie zou het werk zijn van de massa, wel zou een revolutionaire (libertaire) minderheid de aanzet geven. Kortom, de Luikse visie op de staking beantwoordde grotendeels aan de Franse orthodoxe, libertair-communistische visie terzake, met een opening evenwel naar het revolutionair syndicalisme, voor wat betreft kleine stakingen en naar het marxisme voor wat betreft de economische onderbouw van het revolutionair gebeuren. (2)

Heel wat van bovengenoemde strijdmiddelen lagen echter buiten het onmiddellijke bereik van de Luikse libertairen, die in feite naast de propaganda voor hun ideeën, verder weinig tot echte actie kwamen, tenzij misschien in het kader van wat men kan noemen de strijd voor rechtvaardige zaken, zoals de amnestiebeweging ten voordele van Moineau en andere, de zaak Joris, de eerste Russische revolutie in 1905, de campagne tegen liefdadigheidsinstellingen voor kinderen, ... (3)

-
- (1) J. DE MEUR, L'anarchisme en Belgique ou la contestation permanente, Brussel, 1970, p. 53-60; J. LOUIS, o.c., p. 21, 103-106; M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 244; ID., Histoire de l'anarchie, p. 216; A. SCHÄNER, o.c., p. 185.
- (2) J. LOUIS, o.c., p. 124-129; A. MOMMEN, o.c., dl. III, p. 124-125.
- (3) J. LOUIS, o.c., p. 129-134; wat betreft E. Joris, cfr. infra, p. 377 e.v.

De luikse anarchisten hielden met erg weinig mankracht een tamelijk grote propagandamolen in gang. Tijdens de bloeiperiode vanaf 1900 kunnen er dat hooguit 150 geweest zijn, in 1892 bij het begin van de periode van tijdelijke inzinking, misschien 80. Naar de eerste wereldoorlog toe verlieten velen de beweging ten voordele van de B.W.P., het revolutionair syndicalisme of waren eenvoudig niet meer actief. Opvallend is dat de militanten voornamelijk arbeiders en slechts weinig intellectuelen of dragers van vrije beroepen waren. Het gemiddeld aantal van de sympathisanten schat Louis op maximum 500 à 600. Voor de rest was er de massa potentiële opstandelingen, die door de libertaire gedachten mogelijk konden worden aangestoken, maar in praktijk meer heil zagen in onmiddellijke resultaten, dit wil zeggen in de syndicaten en de coöperatieven en zo indirect in de B.W.P. (1)

De periode 1900-1908 blijkt voor het Luikse anarchisme, dat zich toen opwerkte tot de officieuze leider van de Belgische beweging, een tijd van enorme, enthousiaste inspanningen geweest te zijn. De voorgaande jaren waren vooral gekenmerkt door terroristische wapenfeiten en de beweging, ofschoon niet onmiddellijk daarbij betrokken, kende ondermeer ten gevolge daarvan vanaf 1892 een terugval. Circa 1900 begon men echter een nagenoeg ongeziene propagandistische campagne, niet in het minst door middel van zijn voor het eerst continu verschijnende pers. Het Luikse anarchisme inspireerde zich tot en met aan het Franse libertair communisme, in het bijzonder aan Les Temps Nouveaux, of beter poogde dit te imiteren. Dit blijkt uit de oriëntering naar de propaganda van de daad, de heroriëntering naar het syndicalisme - revolutionaire staking inclusie -, waar de Luikse anarchisten na eventjes aanstalten gemaakt te hebben om de revolutionair-syndicalistische richting in te slaan, vrij vlug het Franse orthodoxe pad betraden, terwijl anderen net als in Frankrijk, met te veel vertraging echter, op de revolutionair-syndicalistische trein sprongen. Al bij al werd het een vrij slaafse, weinig doordachte imitatie en dit tot in het vormelijke toe (bijvoorbeeld voor wat de pers aangaat). Op één gebied gingen zij evenwel hun Frans voorbeeld vooraf, op vlak van organisatie, maar

---

(1) ID., o.c., p. 7-12.

zelfs dan nog. In ieder geval kwamen ook de Luikse anarchisten nooit tot een duurzame organisatie en dachten en werkten zij bovendien vrij abstract, waarbij het aandeel van theorie en propaganda in hun bezigheid ruimschoots dat van praktijk en actie oversteeg. Daartegenover stond een ééngemaakt - in tegenstelling met Frankrijk - sociaal-democratisch blok dat met zijn coöperatieven, mutualiteiten en sterke vakbonden een antwoord bood op de onmiddellijke verzuchtingen van het volk. Dit verklaart waarom het anarchisme zelfs te Luik nooit een werkelijke stevige inplanting in de massa verkreeg, ook niet tussen 1900 en 1908, dat met zijn nooit tevoren ontwikkelde activiteit eigenlijk een laatste heropleving bleek te zijn. De definitieve wending naar het revolutionair syndicalisme kwam te laat, de centralistische vakbond vierde hoogtij. De eerste wereldoorlog bracht de genadeslag toe. (1)

2. EEN INTELLECTUEEL ANARCHISME TE BRUSSEL

De anarchistische beweging te Brussel, het centrum van de Belgische libertaire beweging voor de eeuwwisseling, was niet alleen veel individualistischer gericht dan de Luikse (2), maar kon zich bovendien beroepen op een sterke intellectueel-anarchistische stroming, en dan bedoelen wij een anarchisme dat uitging van intellectuelen en vooral op theoretisch vlak van belang was, niet in het minst door zijn inwerking op de intellectuele en ook artistieke middens. (3) Een eerste belangrijke schakel in deze traditie vormde het literair-sociologisch blad La Société Nouvelle.

(1) ID., o.c., p. 176-179; M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 245; A. MOMMEN, o.c., dl. III, p. 67.

(2) M. NETTLAU, o.c., p. 237, 243.

(3) Kropotkin noteerde onder de noemer literair anarchisme een aantal literaire en ook filosofische, sociologische, economische werken die sterk verbonden waren met de anarchistische beweging, volgens Reszler zou de term intellectueel anarchisme beter beantwoord hebben aan zijn bedoelingen; M. Nettlau wijddt in zijn Bibliographie de l'anarchie een hoofdstuk aan het literair anarchisme, waaronder hij de hele intellectuele en artistieke productie beïnvloed door de anarchistische

A. La Société Nouvelle wordt een anarchistische spreekbuis
1884-1897; 1907-1913

La Société nouvelle (1) opgericht in 1884, was eigenlijk tot en met de verdienste van Fernand Brouez die het blad uitgaf en voor zover nodig ook zelf financierde. Van huize uit was Brouez colinsistisch, rationeel-socialistisch groot gebracht. (2) De naam van het tijdschrift ging overigens terug op de titel van het werk van Colins, La Société nouvelle, sa nécessité (1857).

.../...beweging verstond; A. RESZLER, o.c., p. 80-81; met de term intellectueel respectievelijk literair anarchisme bedoelen wij hier niet alleen de intellectuele, resp. literaire productie door het anarchisme beïnvloed, maar evenzeer de beïnvloeding van de intellectuele en artistieke milieus als dusdanig.

- (1) La Société Nouvelle wacht nog altijd op zijn historiograaf; wij baseerden ons voornamelijk op M. NETTLAU, o.c., p. 240, 243; ID., Bibliographie de l'anarchie, p. 114; ID., Histoire de l'anarchie, p. 215; zie ook J. VERDONCK, De sociale en politieke bekommernissen in de Vlaamse literaire tijdschriften sinds "Van Nu en Straks", onuitgegeven licentiaatsthesis, Leuven, 1938, p. 16-17.
- (2) F. Brouez (1861-1900), dokter, zoon van notaris Brouez die hem en zijn broer in Colins ideeën groot bracht; als arts door een dissectie onherroepelijk ziek, anderzijds vrij gefortuneerd; M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 240; J.G. Colins de Ham (1783-1859), Frans socialistisch filosoof van Belgische afkomst; evolueerde van vurig bonapartist tot republikein; onderging een zekere invloed van St-Simon en Fourier, evenals van Proudhon; voortrekker van een antimaterialistisch socialisme, dat god door de logos, die hij eeuwige rede of eeuwige rechtvaardigheid noemde, verving; uit deze logos leidde hij een geheel van nieuwe wetenschappen, de zogen. science sociale rationnelle, af; om zowel geestelijk, als materieel pauperisme te lenigen beoogde Colins de toepassing van het droit rationnel, uitdrukking van de eeuwige rede, de collectivisering van de grond, zij het gecombineerd met het behoud van het principe van de vrije markt, de veralgemening van onderwijs en opvoeding en huldigde hij op die wijze, zeker op economisch gebied, niets meer dan een soort absoluut liberalisme, bevrijd van alle kapitalistische uitwassen, dat met een minimum aan staatstussenkomst de echte vrije concurrentie tussen de individuen poogde te bewerkstelligen; I. RENS, art. Colins de Ham, Jean-Guillaume, - B.N., dl. XXXVII, k. 168-190.

Toch had La Société Nouvelle geen afgelijnde beginselverklaring. De bedoeling was eerder de versplintering te overstijgen, te zoeken naar een nieuwe sociologie en een nieuwe kunst. Boven elke partijgedachte verheven wilde men een volkomen "eerlijk en humanitair werk" leveren, waarin allen die beseften dat de maatschappij ongeneeslijk ziek was en haar dan ook wilden veranderen, elkaar konden ontmoeten. Beoogd werd in België een beweging op gang te brengen "vers les études sociales". Het tijdschrift stond meteen open voor vertegenwoordigers van allerlei strekkingen zowel op "sociologisch", als op literair, artistiek en wetenschappelijk gebied. Kortom, La Société Nouvelle was een vrije tribune waar op "sociologisch" gebied zowel elitair, antidemocratische rationeel-socialisten aan het woord kwamen, als sociaal-democraten. Vrij vlug ook vonden de anarchisten de weg naar het tijdschrift; na 1890 zou het tijdschrift trouwens overwegend anarchistische bijdragen opnemen; de overgebleven rationeel-socialisten van hun kant gingen steeds meer libertaire trekjes vertonen.

Al wat maar naam had binnen de anarchistische wereld publiceerde in La Société Nouvelle : Kropotkin, Elisée en Elie Reclus, Jean Grave, Charles Albert, Domela Nieuwenhuis, Cornelissen, Eekhoud en andere. De theoretische anarchistische beweging bereikte op die wijze door La Société Nouvelle met haar breed interesseveld een niet te verwaarlozen groep intellectuelen (uit het traditioneel liberaal of socialistisch milieu) en kunstenaars, tot zelfs wetenschapslui in België (Brussel, Charleroi, Antwerpen, ...) en Frankrijk. Aan La Société Nouvelle zouden ook de Van Nu en Straksers J. Mesnil en H. van de Velde meewerken. De groep rond Van Nu en Straks behoorde ondermeer tot de kringen die beïnvloed werden door deze sterk met het anarchisme verbonden geestelijke stroming rond La Société Nouvelle. (1)

In 1897 was F. Brouez door ziekte niet meer in staat het tijdschrift - 150 nummers op dat ogenblik - verder uit te geven. Een tweede reeks zou onder invloed van zijn moeder van 1907 tot 1913 toch nog te Mons verschijnen, maar straalde hoegenaamd niet de glans af van de eerste reeks. (2)

(1) Wat betreft Van Nu en Straks, cfr. infra, p. 141 e.v.; J. Mesnil, cfr. infra, p. 104 e.v.; H. van de Velde, cfr. infra, p. 137. .../...

B. Elisée Reclus vestigt zich in 1894 te Brussel, nog in hetzelfde jaar wordt de Université nouvelle opgericht

Een vrij identiek publiek - met vooral de nadruk op het Brussels studentenmilieu - zou de komst van Elisée Reclus in 1894 en de daarmee samengaannde beweging rond de Université nouvelle kennen.

Het Belgisch studentenmilieu was ontegensprekelijk in beroering in het begin van de jaren negentig, niet in het minst aan de Brusselse Université libre. Meer en meer studenten waren gewonnen voor een aanvankelijk niet zo sterk partijgebonden, integendeel vrij open socialisme. In 1889 werd in het Volkshuis te Brussel de Cercle des Etudiants socialistes opgericht. De kring had onder andere de bedoeling cursussen in te richten voor arbeiders. In december 1890 verscheen het eerste nummer van de door de Cercle eerst te Gent, later te Brussel, uitgegeven L'Etudiant socialiste, met als ondertitel Organe de la Fédération des Etudiants socialistes belges (met de B.W.P. geaffiliëerd), vanaf 1894 Organe international des Etudiants socialistes. Feitelijk was het blad een amalgaam van diverse socialistische en anarchistische strekkingen. In december 1891 werd nog te Brussel een internationaal socialistisch studentencongres gehouden, waar ook de Franse Etudiants socialistes révolutionnaires internationalistes (E.S.R.I.) aanwezig was. (1) Het was binnen, maar ook buiten deze groepen, dat progressieve liberalen, socialisten en anarchisten elkaar ontmoetten in wat wij zouden kunnen noemen een - vooral uit jongeren bestaande - progressief-vrijzinnige smeltkroes voor een krachtmeting, bovendien geaccentueerd door een generatiekloof, met het doctrinair liberaal establishment. Een eerste maal tijdens de jaren 1890-1891, toen het imprimatur geweigerd werd aan de door Georges Dwelshauvers - de broer van J. Mesnil - voorgelegde thesis voor het behalen van het aggregaat

.../...

(2) M. NETTLAU, o.c., p. 240, 243; ID., Histoire de l'anarchie, p. 215; J. VERDONCK, o.c., p. 17-18.

(1) W. VAN ROOY, L'agitation étudiante et la fondation de L'Université nouvelle en 1894; - B.T.N.G., 1976, jg. VII, nr. 1-2, p. 199, 209-210; M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 238-239; J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 138-139; de E.S.R.I. werd in 1893 opgesplitst in een guesdistische en een anarchistische strekking; deze laatste behield de naam E.S.R.I..

in de wijsbegeerte. (1) Deze tegenstelling was reeds vroeger duidelijk aan bod gekomen toen progressief-liberalen, anarchisten en socialisten ijverden voor de instelling van een hoger onderwijs in de politieke en sociale wetenschappen. (2)

De herrie rond de leeropdracht van Elisée Reclus (2) verenigde dit progressief vrijzinnig amalgaam eens te meer in een gemeenschappelijke strijd tegen het doctrinair kamp. Reclus was op voorstel van de faculteit wetenschappen in 1892 benoemd tot geaggregeerde bij deze faculteit en nog in hetzelfde jaar werd hij door rector Denis uitgenodigd om een cursus vergelijkende aardrijkskunde in de sectie van de sociale wetenschappen te komen doceren. Nadat Reclus zelf eerst om studieredenen verdaging van de cursus gevraagd had, werd deze door de raad van beheer in 1894 naar aanleiding van de anarchistische bomaanslagen in Frankrijk sine die verdaagd, waarop H. Denis zijn ontslag aanbood en

-
- (1) G. Dwelshauvers (1866-1937), broer van J. Mesnil, had als doctor in de wijsbegeerte aan de Université libre te Brussel zijn studies voortgezet aan de universiteiten van Heidelberg en Leipzig met specialisatie in de experimentele psychologie; zijn aggregaatsthesis was dan ook plus minus deterministisch-positivistisch door W. Wundt geïnspireerd, wat op het verzet stuitte van de oudere filosoof G. Tiberghien, als vertegenwoordiger van de doctrinair-liberalen, die in deze thesis een regelrechte aanval zagen op hun spiritualistische en deïstische denkbeelden en geenszins dit toeneigen naar het progressief liberalisme (heel wat progressisten waren door Proudhon beïnvloed), anarchisme en socialisme konden waarderen; heel wat studentenagitatie leidde uiteindelijk tot de benoeming tot rector van de progressieve socioloog H. Denis; G. Dwelshauvers was intussen tot speciaal doctor in de wijsbegeerte gepromoveerd en kreeg in 1893 een vrije cursus experimentele psychologie toegewezen in de sectie van de sociale wetenschappen; gewoon hoogleraar aan de Université libre te Brussel in 1904; in 1918 wegens "germanofilie" (het bijwonen van een door de Duitsers georganiseerd concert) ontslagen; hoogleraar te Barcelona, waar hij deelnam aan de Catalaanse vrijheidsstrijd; in 1925 hoogleraar psychologie aan het Institut catholique te Parijs; naast zijn filosofisch werk waarin hij streefde naar een synthese tussen abstracte metafysische speculatie en concrete analyse (van de experimentele psychologie) ook literaire kritiek op zijn actief; W. MALGAUD, art. Dwelshauvers, Georges, - B.N., dl. XXXIII, p. 274-282; W. VAN ROOY, art.cit., p. 199-210.
- (2) In juli 1889 werd een bijzonder onderwijs ingericht buiten de faculteiten op basis van een vaag programma, als emanatie van de hele universiteit; pas in 1897 werd een meer coherent programma uitgewerkt en werd een aanvang gemaakt met de organisatie van de sociologische studies; W. VAN ROOY, art.cit., p. 202.
- (3) Elisée Reclus, cfr. supra, p. 20-22.

een nieuwe periode van agitatie aanbrak. Reclus kwam in hetzelfde jaar toch naar Brussel en gaf zijn lessen in vergelijkende aardrijkskunde in de 'tempel' der vrijmetselaars Les Amis philanthropes. Aangemoedigd door het succes van de cursus en gedragen door dezelfde milieus die al een paar jaar actief waren aan de Brusselse universiteit, besloten G. De Greef, Paul Janson, Edmond Picard, E. Vandervelde, Louis de Brouckère nog in 1894 een alternatieve universiteit naast de oude alma mater op te richten, de Université nouvelle. (1)

In principe ging de dissidente universiteit uit van een progressieve belijdenis en maatschappijbetrokkenheid; uitermate beslist ook wees zij elk doctrinair utilitarisme en specialisme van de hand ten voordele van de vorming van echte geleerden "in de beste Emmersoniaanse traditie". De samenstelling van de studentenbevolking en van het keurkorps docenten garandeerde in ieder geval het zo gegeerde kosmopolitisme en internationalisme; ook de contacten met de Europese intellectuele en artistieke avant-garde was verzekerd. Een greep uit de lectorengroep is in dat verband veelbetekenend: wij zien er de gebroeders Elisée en Elie Reclus, de socioloog R. Michels (2), de uitgever van La Société Nouvelle F. Brouez, de literatoren G. Eekhoud, E. Verhaeren, C. Lemonnier (3), maar ook de Van Nu en Straksers - er was inderdaad ook aandacht voor de Vlaamse kwestie - H. van de Velde en A. Hegenscheidt (4), verder de sociaal-democraten L. de Brouckère, G. De Greef, C. Demblon, J. Destrée, E. Vandervelde, evenals de radicaal-liberaal P. Janson ... Kortom, het hele initiatief betekende onomstootbaar een frisse wind in het mufte universitaire wereldje van toen. (5)

-
- (1) De Université nouvelle zou nooit rechtspersoonlijkheid verkrijgen en in 1919 vrij geruisloos in de schoot van de oude universiteit verdwijnen; enkel het Institut des hautes études bleef tot op heden, als navorsingscentrum, onder de auspiciën van de Université libre de Bruxelles verder bestaan; W. VAN ROOY, art.cit., p. 210 e.v., 234.
- (2) R. Michels, cfr. infra, p. 360.
- (3) G. Eekhoud, E. Verhaeren, C. Lemonnier, cfr. infra, p. 130 e.v.
- (4) A. Hegenscheidt, cfr. infra, p. 144.
- (5) W. VAN ROOY, art.cit., p. 235-236.

Maar er was ook de keerzijde van de medaille. De nieuwe universiteit mocht zich afzetten tegen het paternalisme en het doctrinarisme van de raad van beheer van de oude universiteit, zelf was zij ook erg verwijderd van werkelijke participatie en bood zij nagenoeg dezelfde hiërarchische aanblik als de Université libre. Globaal bekeken was er ook een koppig geloof in de zenuwen van het "superieure westen" en ieder geval was de overtuiging van een aantal professoren niet dadelijk een trouwe weerspiegeling van het progressieve uitgangspunt. Bovendien leverde de nieuwe universiteit met haar accent op algemene vorming en daaraan gekoppeld de aandacht voor nieuwe richtingen studenten af die eigenlijk beter voorbereid, "aangepast" waren dan hun collega's uit de Université libre voor de "tweede fase van de industriële revolutie". Moest het geaffilieerde Institut industriel trouwens geen 'elite' van "travailleurs industriels" vormen en aldus feitelijk de integratie van de arbeidersklasse in de hogere sociale lagen bevorderen? Anderzijds was er dan weer de verdienste die lag in de intense pogingen om de arbeidersklasse te bereiken via de extension van de nieuwe universiteit, evenals het eveneens geaffilieerde Institut des hautes études; is de Université nouvelle trouwens niet de belangrijkste katalisator geweest in het scherper stellen van de ideologieën? Zij was voor velen de oorzaak van de breuk met de doctrinair-liberalen, met hun nationalisme, paternalisme en conservatisme. In vrij grote mate zien wij in die jaren de jonge liberale generatie naar de (leiding van de) B.W.P. toe evolueren. Met de fusie van de twee universiteiten in 1919 was de oude twist die de liberalen in twee kampen verdeelde definitief gesloten. (1)

Het is typerend voor de fascinatie die van de anarchist Reclus uitging op het Brusselse vrijzinnige artistieke en intellectuele avant-gardemilieu, waartoe zowel radicaal-liberalen, sociaal-democraten, als anarchisten behoorden, dat zo iets als de Université nouvelle - uiteraard niet alleen onder invloed van die fascinatie - kon tot stand komen. De homogeen anarchistische kring die zich rond Reclus geschaard had en voornamelijk uit voorgenoemd milieu recruteerde, was vanzelfsprekend veel beperkter van omvang

(1) ID., art.cit., p. 210-236; zie wat betreft de Université nouvelle ook : F. STOCKMANS, art. Reclus, Elisée, - B.N., dl. XXXIV, k. 240-241; M. NETTLAU, o.c., p. 240-241.

Reclus zou trouwens maar weinig contact hebben met de bestaande Belgische beweging. (1) Zijn puur propagandistisch werk - buiten zijn wetenschappelijk werk, waar hij heel wat vermaardheid mee verwierf en waarin hij hoegenaamd geen abstractie maakte van zijn sociale overtuiging - tijdens zijn Belgische periode omvatte vooral het geven van conferenties, het publiceren van artikels en niet te vergeten het uitgeven van de lange reeks van de Bibliothèque des Temps Nouveaux : La pensée libre à travers les ages waarin een keur aan libertaire teksten verscheen. (2)

C. Jacques Mesnil : sleutelfiguur tussen het Brusselse anarchistiserende milieu en de Vlaamse avant-garde

Het was zonder twijfel Jacques Mesnil (3) die als redactielid van Van Nu en Straks en intiem vriend van Vermeulen, de meest levende band vormde tussen dit tijdschrift en de Vlaamse avant-garde enerzijds, het Brussels anarchistisch milieu rond La Société Nouvelle en Reclus anderzijds.

De wereldvisie van Mesnil was in het begin van de jaren negentig vrij vaag en evolueerde zowat tussen socialisme en anarchisme. Zo was het nog mogelijk dat hij als lid van de Cercle des étudiants socialistes - hij schreef ook in L'Etudiant socialiste - voordrachten gaf in het Brusselse Volkshuis. (4) Het anarchisme

- (1) ID., ibid.; ID., Histoire de l'anarchie, p. 216; J. LOUIS, o.c., p. 22.
- (2) M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 241; F. STOCKMANS, art.cit., k. 681-683.
- (3) J. Mesnil (1872-1940), pseudoniem van Jacques Dwelshauvers; kunsthistoricus en anarchistisch publicist; zijn vader was gemeentesecretaris van Brussel, zijn broer hoogleraar aan de Université libre; studeerde samen met Vermeylen aan het Brussels atheneum en de Université libre, waar Mesnil geneeskunde volgde; betrokken in de agitatie rond de promotie van zijn broer (1890); i.v.m. Mesnil zie J. LAVALLEYE, art. Mesnil, Jean-Jacques, - B.N., dl. XXXIV, k. 596-605; M.-N. BONET, art. Dwelshauvers, Jean-Jacques, - D.B.M.O.F., dl. I, p. 135-136; M. NETTLAU, o.c., p. 238-239, 241-243; ID., Histoire de l'anarchie, p. 215-216; J. MAITRON, o.c., dl. I, p. 448, dl. II, p. 10; W. VAN ROOY, Jacques Mesnil. Een vergeten Belgisch anarchist, (B.R.T. 3. Woord. Essay 3. 19-10-1976), onuitgegeven verslag; J. VERDONCK, o.c., p. 38-44.
- (4) M. NETTLAU, Geschichte der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 238; W. VAN ROOY, o.c., p. 3; ID., art.cit., p. 199.

van Mesnil was zeker in het begin sterk artistiek getint. Mesnil was in die tijd in de eerste plaats een artiest en als dusdanig bijzonder aangetrokken door het "spectaculaire bommenanarchisme"; hij was de incarnatie van de "artiest, die vanzelfsprekend anarchist was", bezeten door een zucht naar individualiteit en rebellie tot in het extreme. Wat was het egocentrisch anarchisme à la Stirner anders dan het consequent doortrekken van het liberalisme waarin Mesnil was grootgebracht. Het anarchisme van Mesnil was dus eerst en vooral een esthetisch anarchisme in een tijd dat in de artistieke milieus anarchisme, socialisme, decadentisme, symbolisme en liberalisme vlot gecombineerd werden. Deze milieus waren trouwens in de eerste plaats antibourgeois : de bourgeois was de man, "qui pense basement". (1)

In 1892 ging Mesnil zijn studies in de geneeskunde verderzetten in Bologna en dit tot 1897; pas in 1899 legde hij zijn eindexamens af. In die periode hield hij zich vooral bezig met kunstgeschiedenis en anarchisme. Mesnil evolueerde toen inderdaad nog veel meer dan Vermeylen naar het anarchisme toe : de decadenten konden niet meer bekoren, het economisme en electoralisme van de socialisten wees hij resoluut van de hand en het progressief liberalisme bleef per slot van rekening nog altijd kapitalistisch. Zijn contacten met La Société Nouvelle in België, de kennismaking in Italië met Malatesta en te Brussel met Reclus - waarschijnlijk in 1894 toen hij tijdens de studentenwoelingen die zouden leiden tot de oprichting van de Université nouvelle een tijdlang naar Brussel terugkeerde - waren daar niet vreemd aan. Intussen had hij zich ook de ideeën van Kropotkin eigen gemaakt. Van die periode dateren ook zijn artikels in La Société Nouvelle, Van Nu en Straks en de eerste reeks van Ontwaking. (2)

In 1895 schreef Mesnil Le mouvement anarchiste (3), dat door de grote anarchistische historiograaf Max Nettlau als "één van de duidelijkste van de toenmalige uiteenzettingen over het

(1) ID., o.c., p. 3-9; zie ook het hoofdstuk over het anarchisme en de Franse kunstwereld, cfr. infra, p. 116 e.v.

(2) M.-N. BONET, art.cit., p. 135 situeert de verderzetting van zijn studies in 1894 en de kennismaking met Reclus in 1897; J. LAVALLEYE, art.cit., k. 596-597; M. NETTLAU, o.c., p. 239, 241; W. VAN ROOY, o.c., p. 9-12.

(3) J. MESNIL, Le mouvement anarchiste, (Bibliothèque des Temps Nouveaux. Nr. 9). Brussel, 1897; deze brochure was de herver-
.../...

anarchisme" beschouwd werd; volgens Nettlau behoorde wat Mesnil sporadisch - zoveel tijd om te schrijven had hij niet - schreef, tot het beste van de toenmalige anarchistische literatuur in België. (1)

In deze brochure toonde hij zich een waardig leerling van Reclus, waar hij de noodzaak beklemtoonde van de "perfection morale" en van de "développement considérable de la conscience individuelle" als voorwaarde voor elke verandering van de maatschappij. De anarchisten, aldus Mesnil, richtten zich "à l'homme entier" in contrast met de socialisten, die slechts belangstelling toonden voor "l'homme économique". Klassenonderscheid bestond niet voor de anarchist Mesnil en dus ook niet klassenstrijd. (2) Wijzen wij er hier wel op dat zijn anti-economisme en antimaterialisme dikwijls niet van een grote kennis van het marxisme getuigden. (3)

Met de socialistische visie op het gegeven discipline kon hij al evenmin uit de voeten, net zomin als met het parlementarisme. Wat hij wel voorstond was het militeren in de schoot van het syndicaat - de enige vorm van organisatie die in zijn ogen genade vond - , waarmee hij overigens de orthodoxe lijn van Kropotkin, Grave en andere volgde. (4) Op Kropotkin en zijn Conquête du pain steunde hij om het nodige bewijsmateriaal aan te brengen dat de maatschappij - zelfs bij het toen heersende wetenschappelijk niveau - gerust op anarchistische wijze kon draaien; eveneens bij Kropotkin haalde hij de theorie van het wederkerig dienstbetoon als spontane factor van sociale ontwikkeling. (5)

.../...king van een artikel, gepubliceerd in La Société Nouvelle, maart en april 1895; de Nederlandse vertaling verscheen in de 2e reeks van Van Nu en Straks, 1896, nr. 3, 4, 5-6; evenals in brochurevorm bij de boekerij van Ontwaking: J. MESNIL, De anarchistische beweging, Antwerpen, 1900.

- (1) M. NETTLAU, o.c., p. 242.
- (2) J. MESNIL, o.c., p. 5-6, 37-40, 58, 82-85; zie in dat verband ook het hoofdstuk over de eerste reeks van Ontwaking, cfr. infra, p. 199 e.v.
- (3) W. VAN ROOY, o.c., p. 14.
- (4) M.-N. BONET, art.cit., p. 135; zie ook de houding van de Franse libertair-communisten t.a.v. het syndicalisme, cfr. supra, p. 32 e.v.
- (5) J. MESNIL, o.c., p. 25, 29-30; W. VAN ROOY, o.c., p. 18-19; inzake Kropotkin, cfr. supra, p. 6, 20-22.

Erg anti-autoritair was Mesnil als hij het had over de toekomstmaatschappij : evenmin als de anti-autoritaire collectivisten ten tijde van de eerste Internationale wou hij bepalen hoe deze eruit zou zien. Wel stond buiten kijf dat ze het resultaat zou zijn van een lange geestelijke ontwikkeling. Mogelijk zou zij communistisch zijn, maar dat was niet noodzakelijk. Noodzakelijk was dat zij de autonomie van het individu garandeerde. Niemand kon voorspellen hoeveel tijd er tussen de ontwikkeling van de ideeën en de ontwikkeling van de maatschappelijke inrichting ging verlopen. De menselijke vrijheid, aldus Mesnil, bestond erin de diepe stroming van het groeiende zelfbewustzijn der individuen, niet in het minst omtrent hun onderlinge organische banden, te volgen, zich erdoor te laten dragen. En stelde hij gerust : de "inrichting" zou gedwongen zijn de beweging te volgen. Typerend hierbij was dat de mens voor zijn ontwikkeling zijn "innerlijke rythmus", uitdrukking van het Leven, de enige mogelijke uiting van een Wil in het heelal, moest volgen, wat hem zou brengen tot de hogere anarchistische synthese, die bijvoorbeeld noties als goed en kwaad zou overstijgen. (1)

Al bij al, sloot het anarchisme van Mesnil nauw aan bij het libertair communisme van een Reclus, Kropotkin, Malatesta, ofschoon hij toch wel een paar eigen accenten legde; typisch in elk geval was de bijzondere beklemtoning van de "morele vervolmaking" als voorwaarde voor de sociale ommekeer, veelbetekenend ook waren de knipoogjes naar de individueel handelende anarchist en ook naar Stirner. (2) Niet puur anarchistische inspiratie haalde Jacques Mesnil ook, ondermeer voor zijn geschriften over sexualiteit, van Edward Carpenter, en dan vooral uit diens Civilisation, its cause and cure, waarvan de vertaling in La Société Nouvelle (1895-1896) verscheen. (3)

- (1) J. MESNIL, o.c., p. 10-11, 26-27, 78-79; M. NETTLAU, o.c., p. 242; W. VAN ROOY, o.c., p. 17; J. VERDONCK, o.c., p. 39-41; inzake het begrip "rythmus" bij de andere Van Nu en Straksers, cfr. infra, p. 146.
- (2) J. MESNIL, o.c., p. 34-35; M.-N. BONET, art.cit., p. 135; W. VAN ROOY, o.c., p. 19-20; zie ook nog de artikels van Mesnil over Stirner in Ontwaking, cfr. infra, p. 412 e.v.
- (3) J. MESNIL, o.c., p. 86; M. NETTLAU, o.c., p. 242; ID., Histoire de l'anarchie, p. 215; J. VERDONCK, o.c., p. 41, 44; E. Carpenter (1844-1922), Engels sociaal hervormer en auteur; .../...

Mesnil mocht dan geen veelschrijver zijn, wat hij schreef was niet onbelangrijk. Hij werkte mee aan La Société Nouvelle, Van Nu en Straks, Ontwaking, Il Pensiero (Italië), Mercure de France, Les Temps Nouveaux en heel wat artistieke en kunsthistorische tijdschriften - hij zou nooit het beroep van arts uitoefenen, maar wel kunsthistoricus worden. Naast artikels en brochures over het anarchisme en zijn socialistische tegenspeler, Italië, de kunst, schreef hij ook vrij belangrijke stukken over seksualiteit en huwelijk. Vermelden wij bijvoorbeeld Le mariage libre (1901), dat een waar pleidooi inhield voor de vrije verbintenis tussen man en vrouw zonder kerkelijke of staatsinstemming. Iets wat Mesnil, ook zelf in praktijk bracht : in 1897 ging hij met de Brusselse Clara Koetlitz, met wie hij zich in een vrij huwelijk verbonden had, te Florence wonen, later te Parijs. Clara Koetlitz, die overigens een band te meer met Reclus betekende - zij had zijn kinderen helpen opvoeden - zou Mesnils vrouw blijven tot haar dood in 1939. Een jaar later, stierf ook Mesnil zelf, totaal vereenzaamd. Zelfmoord ? In 1938 verscheen zijn kunst-historisch meesterwerk Botticelli. (1)

.../...oorspronkelijk fellow te Cambridge; in 1874 gaf hij dit echter op om docent te worden van de university extension-beweging; zijn ideeën i.v.m. hervorming van het strafrecht, de plaats van de vrouw, homosexualiteit hadden een grote invloed op de progressieve kringen; als socialist was hij een volgeling van W. Morris en dicht betrokken bij de Arts-and-Crafts-beweging; voornamelijk interesse voor de hervorming van de maatschappij in de zin van een terugkeer naar "rural crafts" dan voor een politieke revolutie; van zijn hand is o.a. Love's coming-of-Age (1896) en The intermediate sex (1908); Art. Carpenter, Edward, - E.B.M., dl. II, p. 585; J. HOHNSTONE, art. Carpenter, Edward, - E.A., dl. IV, p. 700.

- (1) M.-N. BONET, art.cit., p. 135; J. LAVALLEYE, art.cit., k. 596-598; M. NETTLAU, o.c., p. 216; ID., Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 242; W. VAN ROOY, o.c., p. 21-24.

Vermelden wij misschien ook dat de internationalist Mesnil, wanneer Van Nu en Straks in 1901 verdween, zijn ex-medewerkers verweet het Vlaams tot doel i.p.v. tot middel gemaakt te hebben (waar uiteraard ook zijn ruzie met Vermeylen voor een stuk zal tussen gezeten hebben...). De eerste wereldoorlog betekende voor Mesnil een grote ontgoocheling, maar evenzeer een aanzet tot een intense antimilitaristische en pacifistische activiteit; zo hielp hij Romain Rolland, waarmee hij tot 1939 vriend zou blijven, bij zijn Au-dessus de la mêlée (1915); binnen de Société d'études documentaires et critiques de la guerre, evenals in de Ligue des droits de l'homme en de groep Temps Nouveaux van Jean Grave, ontmoette hij toen veel

.../...

3. IN VLAANDEREN WAS EEN ANARCHISTISCHE BEWEGING ROND DE EEUW- ENDE VRIJWEL ONBESTAAND

Aan de aandacht die aan de Vlaamse anarchistische beweging besteed wordt in de klassieke werken van Max Nettlau te zien (1), moet deze beweging niet veel om het lijf gehad hebben. Dit wordt trouwens expliciet bevestigd door Nettlau : in tegenstelling met Wallonië, en dan vooral Luik, en verder ook Brussel, was Vlaanderen blijkbaar de moeite niet waard om vermeld te worden in de annalen van de anarchistische beweging, één Vlaamse stad uitgezonderd weliswaar, Antwerpen, waar de jongeren van Ontwaking het klaar speelden tien jaar lang een goed tijdschrift de wereld in te sturen.(2) De bloedarmoede van deze Vlaamse beweging blijkt trouwens, indien niet uit het aantal bladen dat zij voortbracht,

---

.../...tegenstanders van elk nationaal chauvenisme en trachtte hij de anarchisten die trouw gebleven waren aan het internationalisme te hergroeperen; in 1918, de anarchistische beweging was een flop gebleken, werd hij lid van de Parti Socialiste français (zonder echter zijn individualisme op te geven) en werd hij medewerker aan L'Humanité, waarin hij sedert 1914 publiceerde; op het congres van Tours in 1920 behoorde hij tot de meerderheidsgroep, die de communistische partij zou vormen (niet zonder problemen, want indien hij erg geëvolueerd was naar het communisme, i.v.m. problemen als organisatie, economische kwestie en klassenstrijd, verloorde hij toch zijn libertaire ideeën niet); in 1921 met zijn vrouw Clara aanwezig op het 3e congres van de communistische internationale; vooral na Cronstadt nam hij afstand van de dictatuur van het proletariaat die hij te dwangmatig vond; vanuit het blad Clarté leverde hij zware kritiek op het communistisch orgaan L'Humanité, waar hij uitgesloten werd; verwijderde zich stilaan van elke georganiseerde beweging en was enkel nog actief in anti fascistische, trotskistische en revolutionair-syndicalistische groepen, evenals bij de verdediging van V. Serge en andere slachtoffers van het stalinisme; M.-N. BONET, art.cit., p. 135-136; J. LAVALLEYE, art.cit., k. 601-604; W. VAN ROOY, o.c., p. 22-32; M. HEGENSCHIEDT-HEYMAN, o.c., p. 189-191; A.M.V.C., M 525 B, Mesnil aan Res-seler, 17-12-1903, 15-1-1904; 17-2-1904, 15-9-1904.

- (1) M. NETTLAU, o.c., p. 235-236 vermeldt enkel een aantal Vlaamse publicaties; ID., Histoire de l'anarchie, p. 215; vermeldt geen Vlaamse groepen buiten Van Nu en Straks en Ontwaking.
- (2) ID., Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 237.

dan in ieder geval uit de afwezigheid van elke continuïteit in die pers, die eigenlijk niets meer was dan een verzameling van titels die slechts kortstondig verschenen, meestal gelukkig waren als zij de kaap van de tien nummers overschreden. (1) De meeste Vlaamse anarchistische tijdschriften die rond de eeuwenverschenen, blijken ontstaan te zijn in de marge van de B.W.P., dit wil zeggen zij waren het werk van dissidente sociaal-democraten, die al of niet om persoonlijke redenen het parlementarisme van Anseele en aanverwanten niet meer konden slikken en vervolgens de revolutionair-socialistische, de anarchistisch-communistische toer opgingen. In de jaren negentig zien wij dat in een drietal steden gebeuren : Antwerpen, Mechelen en Gent. Na de eeuwwisseling vooral in de eerste twee steden.

Volgens Nettlau zou rond 1893 een antiparlementaire revolutionair-socialistische stroming de kop opgestoken hebben, die zich afzette tegen het parlementair spel door de B.W.P. gespeeld. (2) Deze stroming hield congressen te Antwerpen, Mechelen en Brussel met de bedoeling een revolutionair-socialistische partij op te richten. Een van haar spreekbuizen was De Wacht, Orgaan der socialistische arbeiderspartij (Antwerpen, 1892-1893). (3) Nog te Antwerpen verscheen in 1893 het uitgesproken anarchistisch blad De Opstandeling (Antwerpen, 1894). (4)

-
- (1) Bij gebrek aan enige studie over het Vlaamse anarchisme baseerden wij ons vooral op hetgeen wij te weten kwamen over de anarchistische pers uit bovenvermelde werken van Nettlau, evenals uit ID., Bibliographie de l'anarchie, p. 115, 117; A. SCHANER, o.c., p. 90-91; A. MOMMEN, o.c., dl. IV : Theoretische conclusies. Bibliografie, p. V-VI; tenslotte deden wij ook een beroep op een aantal persrepertoria.
  - (2) Binnen de partij was er ook de oppositie van de Jonge Wacht die echter niet in het minst financieel met handen en voeten aan de partij (-coöperatieven) gebonden was; in Wallonië probeerde de anarchistische oppositie ondermeer de Socialistische Jonge Wacht te bespelen; A. MOMMEN, o.c., dl. III, p. 65 e.v.
  - (3) M. NETTLAU, Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 235; A. SCHANER, o.c., p. 127; A. VAN LAAR, Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende, Antwerpen, 1926, p. 44-54.
  - (4) ID., o.c., p. 86; M. NETTLAU, Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 235; ID., Bibliographie de l'anarchie, p. 115; A. SCHANER, o.c., p. 91; De Opstandeling, feb. 1894.

Hetzelfde jaar zag te Gent De Fakkel met de veelbetekenende ondertitel Vrij communistisch orgaan der Vlaamsche groepen het daglicht. Het gold de spreekbuis van een dissidente groep aan de rand van de Vooruit, net als de anarchistische De Opstand in 1887, de revolutionair-socialistische Het Licht in 1896 en Ter Waarheid, dat eveneens antiparlementair anarchistisch was, in 1906. Voor deze splintergroepen was het onmogelijk op te tornen tegen de 'mastodont' Vooruit. (1) De Korrektie van 1895 gold als een éénmalig nummer van dezelfde uitgever als De Fakkel ter gelegenheid van de loting. (2)

In Mechelen was tijdens de jaren negentig vooral J.P. Bus (Adeghemstraat 167) actief. Zo, was hij uitgever van De Noodkreet, Anarchistisch communistisch orgaan (1894-1895), dat ondermeer kon rekenen op de medewerking van B.P. van der Voo. (3) Onder de redactie van Bus was trouwens begin 1894 De Loteling, Periodiek orgaan van de revolutionaire jonge wacht van Mechelen. Protestnummer tegen de bloedwet éénmalig verschenen. (4) In 1897 tenslotte werd aanvankelijk door dezelfde Bus, later door G. Bus Vrijheid uitgegeven. (5) Deze drie periodieken waren alle anarchistisch-communistisch en zetten zich af tegen het parlementair socialisme. Daarna heeft het wellicht een tijdje geduurd vooraleer opnieuw anarchistische tijdschriften de neus aan de Mechelse deur staken, ditmaal vooral onder impuls van F. Verbelen. (6)

- (1) M. NETTLAU, o.c., p. 115, 117; ID., Geschiede der Anarchie, onuitgegeven manuscript, p. 235; A. SCHANER, o.c., p. 91, 129; E. VOORDECKERS, Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914), (I.C.H.G. Bijdragen. Nr. 35) Leuven-Paris, 1964, p. 18, 176-177, 331, 444-445; i.v.m. De Opstand, cfr. supra, p. 88; zie ook P. DE WITTE, De geschiedenis van "Vooruit" en de Gentsche socialistische beweging sedert 1870, Gent, 1898, 239-240.
- (2) E. VOORDECKERS, o.c., p. 176-177.
- (3) M. NETTLAU, o.c., p. 235; ID., Bibliographie de l'anarchie, p. 115. P. RIJCKMANS, Drukkers en pers te Mechelen (1773-1914) (I.C.H.G. Bijdragen. Nr. 70) Leuven-Paris, 1972, p. 321, 559; A. SCHANER, o.c., p. 91; inzake B.P. Van der Voo, cfr. infra, p. 191.
- (4) M. NETTLAU, o.c., p. 115; P. RIJCKMANS, o.c., p. 290-291, 559; A. SCHANER, o.c., p. 91.
- (5) ID., ibid.; M. NETTLAU, Geschiede der Anarchie, p. 236; P. RIJCKMANS, o.c., p. 385-386, 559.
- (6) F. Verbelen was reeds in 1889-1890 actief als vrijdenker

In 1904 was Verbelen de uitgever van het anarchistisch-communistische Recht door Zee. Orgaan der vrije Vlaamsche groepen; drukker was Jan Madou. (1) Zes jaar later rolde De Vrijdenker van de persen. Het blad heette het Orgaan der Vrije Groep van Mechelen te zijn, was opgericht ter nagedachtenis van F. Ferrer en voerde een duidelijk anarchistische vlag, zij het met een bijzondere aandacht voor de vrijmetselarij. (2) Waarschijnlijk verwant met deze was in hetzelfde jaar de eveneens anarchistische De Vrijdenker. Propaganda tot verspreiding der vrije gedachten, dat het orgaan was van de Propagandaclub van de vrije gedachte. (3) Van 1911 tot 1913 tenslotte kwam Verbelen weer opduiken met Het Vrije Woord. Maandelijksch orgaan der Mechelse vrije groepen, dat het libertair communisme aan de propaganda voor het algemeen stemrecht paarde. (4)

Antwerpen kende een al even grote veelheid aan vlug opgedoekte publicaties. Wellicht gold het ook hier dissidente groepen, voor wie de veilige schoot der B.W.P. niet langer bevredigend was. Dat was het geval voor Emilie Zils (5) en waarschijnlijk

---

.../...in de Antikrist; ca 1896 vinden wij hem terug binnen de B.W.P.; zo was zijn naam verbonden aan De Sociaaldemokraat (1896) en De Toekomst (1897-1898); wellicht dateert zijn oppositie tegen het socialistische parlementarisme uit die periode; in ieder geval werkte hij toen mee aan De Jonge Wacht, het orgaan van de Socialistische Jonge Wacht, dat zich kantte tegen het parlementair socialisme; in de jaren 1897-1898 was hij ook uitgever van het antiparlementair, socialistisch blad Het vrije woord; P. RIJCKMANS, o.c., p. 51, 168, 220, 357, 388, 399-401, 555, 558-559.

- (1) ID., o.c., p. 336-337, 559; M. NETTLAU, o.c., p. 236, situeert een blad onder die naam te Gent, Ledeberg, in het jaar 1906; Jan Madou was ook de drukker van Ontwaking, cfr. infra, p. 220.
- (2) P. RIJCKMANS, o.c., p. 45, 383-384, 559; in verband met Ferrer en de beweging die tijdens zijn gevangenschap en na zijn dood op gang kwam, cfr. infra, p. 381 e.v.
- (3) ID., o.c., p. 384-385.
- (4) ID., o.c., p. 397-399, 559.
- (5) Emilie Zils, wellicht de uitbaatster van het Volkshuis, gelegen Bernardsche Steenweg 123 op het Kiel, dat ca 1895-1896 het lokaal was van de plaatselijke B.W.P.-afdeling; zij fungeerde als uitgeefster van Voorwaarts (1900), Voorwaarts (1900-1904); hetzelfde adres vinden wij ook terug voor De Galeiboef (1901), zij het ditmaal onder de naam F. Vermeulen; A. VAN LAAR, o.c., p. 230-231; H. DE BORGER, Bijdrage tot de geschiedenis van de Antwerpse pers. Repertorium 1794-1914, (I.C.H.G. Bijdragen. Nr. 49) Leuven-Paris, 1968, p. 638, 640, 461.

ook voor Julius Mestag (1), in ieder geval voor een groot deel der betrokken personen. (2) In januari 1900 verscheen te Antwerpen Voorwaerts (twee nummers ?), dat zich het Orgaan van den vrije socialistebond noemde en zegde zich aan te sluiten bij de Socialistische Arbeiderspartij. Het blad stelde zich socialistisch, maar anti-B.W.P.-gezind op. (3) In februari van hetzelfde jaar werd het opgevolgd door Voorwaerts dat rond 1904 nog zou verschenen zijn. (4) In april 1901 was ondertussen onder invloed van Mestag, die zich afgescheurd had van Voorwaerts, de libertair-socialistische De Galeiboef in het leven geroepen als publicatie van het zogenaamde Revolutionair comité, met als ondertitel Spreekt bij gelegenheid; er kwamen inderdaad maar twee nummers uit. (5) Het blad werd echter spoedig opgevolgd door De Noodkreet (1901), zij het ook niet voor lang. (6) Daarna moesten wij wachten tot 1907, wanneer de in 1906 te St-Joost-ten-Node gestarte Opstanding naar Antwerpen afzakte. Dit anarchistisch blad werd onder de afwisselende titels De Opstandeling (vanaf 1910) en Opstanding (opnieuw vanaf 1914) uitgegeven. Van 1907 tot 1910 was zijn uitgever-beheerder P. Meyer. (7) In 1908 tenslotte verscheen opnieuw een Voorwaerts. Orgaan der Vlaamse vrije groepen, uitgegeven door D. de Swert, Isabellalei 106. (8)

- (1) J. Mestag, fungeerde als 'adres' (Offerandestraat 42) voor Voorwaerts (1900); medewerker aan De Galeiboef (1901); uitgever, drukker en redacteur van De Noodkreet (1901); op zijn later adres Broederminstraat 1 vonden wij ook de boekhandel van De Noodkreet gevestigd; moest verschillende gevangenisstraffen uitzitten; van zijn hand is Politiek en socialisme; H. DE BORGER, o.c., p. 461, 640; H. VERHELST, De Antwerpse drukkerijen 1794-1914, Antwerpen, 1967, p. 139; J. MESTAG, Aan de redactie. - De vrije socialist, 3-4-1901, p. 4; De Noodkreet, (jg. I, nr. 1, 15/31-5-1901, p. 4; wat betreft de relatie van Mestag tot Ontwaking, cfr. infra, p. 327.
- (2) J. MESTAG, art.cit.
- (3) H. DE BORGER, o.c., p. 640; Voorwaerts, 7-1-1900, 14-1-1900.
- (4) H. DE BORGER, o.c., p. 638; Voorwaerts, 11-2-1900, 18-3-1900.
- (5) H. DE BORGER, ibid.; J. MESTAG, art.cit.; De Galeiboef, april 1901.
- (6) H. DE BORGER, ibid.; De Noodkreet, 15/31-5-1901.
- (7) H. DE BORGER, o.c., p. 491-492; M. NETTLAU, o.c., p. 236; Opstanding, 31-3-1906, 17-6-1906 (St-Joost-ten-Node), 1-3-1907, april 1907; Opstanding, feb. 1910, dec. 1910, juni 1914 (Antwerpen).
- (8) H. DE BORGER, o.c., p. 637; Voorwaerts, dec. 1908.

BESLUIT

De Belgische delegatie op het Haagse congres van de Internationale mocht zich dan als dusdanig in het anti-autoritaire minderheidskamp bevonden hebben, de verdere evolutie van de steeds meer tanende Belgische federatie vertoonde een toenemende tegenstelling tussen twee - ook geografisch te lokaliseren - tendensen. In Vlaanderen en Brabant zien wij vanaf 1877 allerlei partijen naar sociaal-democratisch model ontstaan met als klapstuk de oprichting van de Belgische Werkliedenpartij in 1885. In Wallonië en in franstalig Brussel daarentegen (met als centra Verviers en datzelfde Brussel) zien wij in grote tegenstelling met Vlaanderen een niet onaanzienlijke, maar ongeorganiseerde anarchistische beweging vrij lang stand houden tegen die sociaal-democratie. Voor de anarchisten die zich wezenlijk een oppositirol tegen het parlementair reformisme hadden toegedacht, betekende het algemeen meervoudig stemrecht van 1893 echter een zware nederlaag. Toch maakte de beweging vanaf 1900, zeker te Luik dat toen het Belgisch libertair centrum werd, een laatste heropleving mee. Ondanks meerdere pogingen om tot een organisatie te komen - het enige punt waarop men het anders starre imiteren van het Franse libertair communisme wist te doorbreken -, moesten de libertairen, ongeorganiseerd als zij waren, de duimen leggen voor de, in contrast met Frankrijk, ééngemaakte sociaal-democratische beweging, die uiteindelijk - anders dan de anarchisten - met haar coöperatieven, vakbonden en stemrechtbeweging tegemoet kwam aan de onmiddellijke verzuchtingen van het volk. Veel te laat ook, eveneens in tegenstelling met Frankrijk, kwam een degelijk revolutionair-syndicalistische beweging op gang, die als tegengewicht voor de sociaal-democratische vakbonden kon dienen. Ook te Brussel, waar het anarchisme met La Société Nouvelle en Elisée Reclus rond de eeuwwende een grote invloed op de artistieke en intellectuele milieus uitoefende, moest de beweging met de dood van Reclus - er was niemand van zijn formaat om hem op te volgen - het onderspit delven voor de B.W.P., die overigens, eens te meer in tegenstelling met Frankrijk, reeds vroeg in de weer was geweest om deze milieus voor zich te winnen en nu het pad defini-

tief voor zich geëffend zag. (1) Tenslotte kende België, net als Frankrijk en Nederland steeds meer, wat Nettlau met Landauer een "epigonenhaft" anarchisme noemde, dit wil zeggen een beweging die in routine, "habitudisme", "vogue", stagnatie verviel, die meende dat alle intellectuele arbeid verricht was en men zich dus kon bezighouden met tijddoders als esperanto, neomalthusianisme, kolonisatie, eventueel zelfs illegalisme, waarbij het uiteindelijke doel spoedig in de vergeethoek geraakte. Ontmoediging en verstrooiing waren er de gevolgen. (2) De eerste wereldoorlog betekende voor de al niet zo stevige anarchistische beweging in België de uiteindelijke doodsteek.

---

(1) M. NETTLAU, o.c., p. 243.

(2) ID., ibid.